

Drie besprekingen van

Het werd stil op de es - een moderne dorpsgeschiedenis

Door Jan Kraak J.Kraak@rug.nl

Uitg. Het Drentse Boek Beilen

1) Voorwoord door Theo Spek

Zuidlaren is in allerlei opzichten een bijzonder dorp en is dat ook al eeuwenlang. In de prehistorie behoorde de omgeving van dit dorp tot de dichtstbewoonde gebieden van Nederland. De honderden archeologische vindplaatsen, hunebedden, grafheuvels, urnenvelden en Celtic fields vormen hiervan de stille getuigen. Maar ook in de middeleeuwen behoorde Zuidlaren tot de meest vooraanstaande delen van Drenthe. Vóór het jaar 1000 was Zuidlaren een van de grootste dorpen van Drenthe, zo niet het grootste: groter dan Groningen in die tijd, veel groter dan Assen. Niet toevallig werd hier al in de 13^e eeuw de grootste veemarkt van Noord-Nederland gehouden, waar boeren en handelaren van de klei, het zand en het veen elke derde dinsdag in oktober elkaar ontmoetten. Geleidelijk aan groeide het dorp met de vele brinken uit tot een fors uit de kluiten gewassen esdorp met tal van centrale functies. Toen aan het begin van de 20^e eeuw het moderne toerisme opkwam, voerde de gemeente Zuidlaren een van de allereerste van Noord-Nederland een modern toeristisch beleid, een keuze die tot op de dag van vandaag zichtbaar is in het gastvrije en groene karakter van het dorp.

Een goed bewaard geheim bij dit alles is dat buiten het dorp Zuidlaren in alle richtingen een rijk gevarieerd landschap ligt met een rijke geschiedenis en tal van bijzondere verhalen. Van de Hunzevallei met zijn bijzondere geschiedenis, het Zuidlaardermeer, de Drentsche Aa, de fraaie oude akkers ten noorden en zuiden van het dorp, de bossen en de schitterende havezathe Laarwoud: overal ligt de geschiedenis aan je voeten.

Het is juist dit bijzondere landschap dat al vele jaren de grote belangstelling heeft van lokaal historicus en landschapsdeskundige Jan Kraak. Met grote inzet en passie voor zijn eigen dorp en landschap verdiept hij zich keer op keer in allerlei interessante aspecten van het Zuidlaarder landschap. En keer op keer weet hij daarover interessante nieuwe verhalen te vertellen. Het is van grote waarde dat hij veel van zijn kennis heeft weten vast te leggen in dit bijzondere boek, zodat andere bewoners, maar ook de talrijke bezoekers van Zuidlaren hiervan kunnen kennisnemen. Ook voor het landschap zelf is dit goed: hoe meer we weten van het eigen landschap, hoe meer we ervan kunnen genieten en hoe zorgvuldiger ook met de grote kwaliteiten van dit landschap omgegaan zal worden. Hulde aan Jan Kraak voor dit waardevolle boek ! En alle lezers wens ik toe dat zij het Zuidlaarder landschap na het lezen van dit boek met andere ogen zullen bekijken en eens te meer zullen beseffen met wat voor bijzondere omgeving we hier te maken hebben.

Prof.dr.ir. Theo Spek (hoogleraar Landschapsgeschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen)

2) Bespreking door Hilbrand Polman in het Dagblad van het Noorden,
29-11-2017

Jan Kraak legt dorpsverhalen Zuidlaren vast in boek

De Plankensloot in vroeger tijden. De molen en de huizen zijn inmiddels verdwenen.
Foto: Historische Vereniging Zuidlaren

Zuidlaren was altijd een bijzonder dorp, omgeven met verhalen. Jan Kraak legde dit vast in zijn boek *Het werd stil op de es*. Jan Kraak (1941) heeft vanuit zijn huis aan de Schapendrift in Zuidlaren een schitterend uitzicht op de Zuid-es.

Elke dag loopt hij de tuin in en ziet voor zich hoe het er vroeger uit moet hebben gezien. „Het zal veel levendiger zijn geweest”, zegt hij. „Er waren veel kleine boeren, die druk het land aan het bewerken waren. Nu komt er alleen nog af en toe een boer op een tractor voorbij.”

Mak en Jorwerd

Het inspireerde hem een historisch boek te schrijven over alle dorpen die tot de vroegere gemeente Zuidlaren hebben behoord. Het is uitgegeven bij

Het Drentse Boek. Woensdag presenteert Kraak het tijdens een officiële bijeenkomst op het gemeentehuis in Vries. Kraak is vooral geïnteresseerd in het leven van alledag, in de verhalen die over de gewone bewoners van de dorpen in omloop zijn.

De titel van het boek verraadt ook hoe Zuidlaren de afgelopen jaren onomkeerbaar is veranderd. Het doet ook denken aan het boek *Hoe God verdween uit Jorwerd*, waarin Geert Mak laat zien hoe de Friese plattelandssamenleving in enkele decennia plaatsmaakte voor een suburbane maatschappij.

Eerste vorm van democratie

De boermarke speelde van pakweg 1200 tot 1900 een belangrijke rol in de agrarische samenleving. Het was een bestuursorgaan dat je zou kunnen vergelijken met een waterschap. „Boeren en andere grondbezitters overlegden bijvoorbeeld hoeveel schapen je op de hei zou kunnen weiden”, vertelt Kraak. „Het systeem moest overbegrazing voorkomen.”

Net als een waterschap was het een eerste vorm van democratie. Elke boer had stemrecht, al had je een zwaardere stem in het kapittel naarmate je meer land bezat. De heer van Laarwoud was voorzitter van de boermarke. Als de boermarke bijeen moest komen, blies iemand op de boerhoorn.

Niet Drents, niet Gronings

Zuidlaren was meer dan alleen een agrarische samenleving. De Zuidlaarders voelden zich bijzonder. „We zijn niet Drents, we zijn niet Gronings, we zijn Zuudlaorders”, is het gevleugelde gezegde. Nog steeds heeft het dorp meer dynamiek dan je zou verwachten met tienduizend inwoners.

D

De Plankensloot zoals die er nu uitziet. Foto: Jan Kraak

Die extra dynamiek kwam volgens Kraak aanvankelijk van de haven bij het Zuidlaardermeer, die het dorp aansluiting gaf op de buitenwereld. „De haven was eerst bij de Plankensloot bij Midlaren”, vertelt Kraak.

Waar een haven is, is handel en dat deed iets met de mentaliteit van de Zuidlaarders. Kraak: „Zuidlaarder boeren hebben handelsgeest. Als een boer uit Annen een varken op de markt wilde brengen, dan nam hij vaak een collega mee uit Zuidlaren voor de onderhandelingen.”

De kloostermoppen waarmee de dorpskerk van Zuidlaren is gebouwd, zijn via de haven aan de Plankensloot naar het dorp gekomen, zegt Kraak. „De stenen komen van het klooster in Aduard. Over land was het transport van die zware stenen bijkans onmogelijk.”

Zuidlaardermarkt

Natuurlijk speelde ook de vermaarde Zuidlaardermarkt een belangrijke rol. Kraak is zelf getogen op een boerderij aan het Tjeukemeer in Friesland. „Bij ons thuis werd altijd met enig ontzag gesproken over de Zuidlaardermarkt. Ik mocht ook wel mee met mijn vader en dat maakte veel indruk. Dus dat droeg er ook toe bij dat ik hier in 1976 ben komen wonen.”

De komst van psychiatrisch ziekenhuis Dennenoord bracht de twintigste eeuw in Zuidlaren. Medicijnen voor psychiatrische patiënten waren er in het begin van die eeuw nog niet, dus moesten ze eerst maar eens helemaal tot

rust komen in een bosrijke omgeving, ver van de drukke stad. Rust bracht echter geen genezing, dus maakten veel mensen een enkele reis Zuidlaren.

„De grond was hier met een halve cent per vierkante meter natuurlijk ook erg goedkoop”, zegt Kraak. „Dat maakte Zuidlaren ook aantrekkelijk om hier Dennenoord te vestigen.” Het bracht de komst van artsen en verpleegkundigen met zich mee.

Dennenoord was een gereformeerde instelling en verrees dan ook aan de rand van Westlaren, waar bijna uitsluitend mensen van die geloofsrichting woonden. In Zuidlaren waren de meeste mensen hervormd. In de hoogtijdagen van de verzuiling liep er dan ook een scheidslijn door het dorp. „Kwajongens uit beide delen van het dorp gingen wel met elkaar op de vuist”, weet Kraak.

Tegen de Duitse bezetter

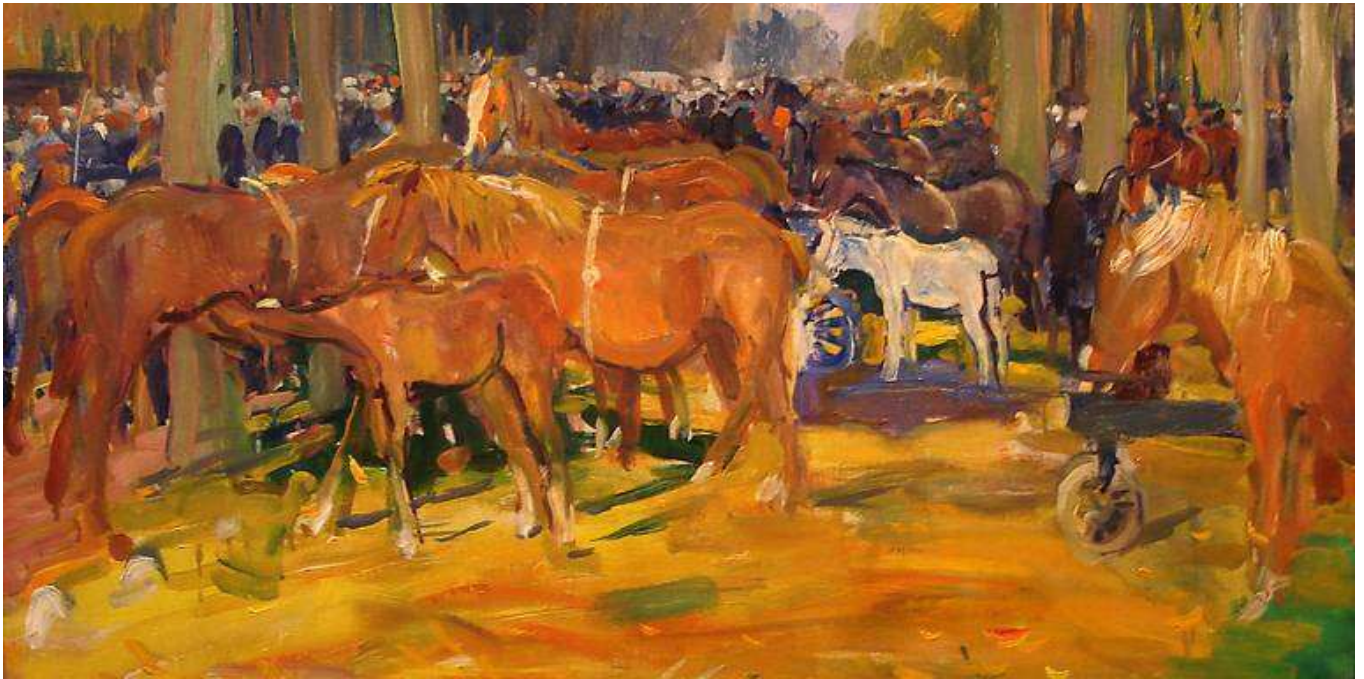
De gereformeerden waren in de oorlog zeer principieel in hun verzet tegen de Duitse bezetter, al wil dat volgens Kraak niet zeggen dat er aan de hervormde kant geen verzet was. Medewerkers van Dennenoord hebben in elk geval wel diverse Joodse onderduikers en andere vluchtelingen geholpen. Zo kreeg hoofd van de technische dienst Arnold Weringh de Israëliische Yad Vashem onderscheiding voor zijn hulp aan de Joodse familie Braaf.

De medewerkers van Dennen-oord vormden als het ware de voorbode van de forensen die na de oorlog in Zuidlaren zouden neerstrijken. Daarmee heeft het dorp definitief een heel ander karakter gekregen.

De Zuidlaardermarkt is natuurlijk gebleven, net als de haven, die nu bij Molenmuseum De Wachter is. Enkele oude Zuidlaarders weten de verhalen van vroeger nog. En Jan Kraak heeft ze vastgelegd in *Het werd stil op de es*.

Het boek is verkrijgbaar bij de boekhandel in Zuidlaren en via www.drentheboeken.com.

Zuidlaardermarkt inspireerde De Ploeg

Johan Dijkstra, De Zuidlaardermarkt, ca. 1937, 60x80 (Stichting Johan Dijkstra)

De kunstenaars van de befaamde kunstkring De Ploeg lieten zich niet alleen door het Groninger land en 'Stad' inspireren. Ook de Zuidlaardermarkt oefende aantrekkingskracht op hen uit. George Martens voer bijvoorbeeld met zijn tjalk Alida naar Zuidlaren, in het kielzog van veel kermisexploitanten, die destijds ook per boot met hun attracties naar Zuidlaren voeren. Ook Johan Dijkstra, Karel Arkema, Anco Wigboldus en Klaas van Dijk voeren met Martens mee naar Zuidlaren. Het resulteerde in een aantal fraaie impressies van de markt en het kroegleven er omheen.

Jan Kraak: van computereexpert tot geschiedschrijver

Jan Kraak kreeg in zijn jonge jaren al belangstelling voor verhalen en geschiedenis. Toch volgde hij een exacte studie en ging in 1970 werken als computer-expert bij het Rekencentrum van de Rijksuniversiteit Groningen. Sinds 1976 woont hij aan de Schapendrift in Zuidlaren, waar hij steeds meer belangstelling kreeg voor het landschap en de geschiedenis van de

streek. Hij schreef artikelen voor de bladen van de Historische Vereniging Zuidlaren en voor IVN Zuidlaren.

Jan Kraak

In 2008 publiceerde hij het boek *Zuidlaardermarkt; schilderijen, verhalen en geschiedenis* en in 2013 *Hak, pak en zak* over traditionele joodse beroepen.

Hilbrand Polman

Hilbrand is verslaggever in het mooie Noord-Drenthe. Hij volgt Tynaarlo op de voet en ook de andere gemeenten in het gebied. Het onderwijs is ook zijn aandachtsgebied.

3) ----- Een rijke biografie van Zuidlaren, door Jan Schlebusch, hoofdredacteur van *Natuurlijk Zuidlaren*, periodiek van IVN-Zuidlaren, december 2017

Een rijke biografie van Zuidlaren

Jan Kraak was al 35 toen hij in Zuidlaren kwam wonen, maar intussen is er waarschijnlijk niemand die méér van dit dorp weet dan hij. Veel van zijn kennis heeft hij vastgelegd in het dezer dagen verschenen prachtboek *Het werd stil op de es*. In de ondertitel wordt het 'een moderne dorpsgeschiedenis' genoemd – een intrigerende omschrijving, die ik interpreteer als: (dorps)geschiedschrijving die voldoet aan hedendaagse maatstaven. Dus: niet voorin genomen, niet chauvinistisch, niet deterministisch; met oog voor vele aspecten; met gebruik van vele bronnen; met ruimte voor twijfel, onzekerheid en vragen. En ja, zo'n geschiedschrijving is het.

Het boek vertelt over de sociale en economische geschiedenis van Zuidlaren, over landbouw en landschap, over literatuur, schilderkunst en religie, over Laarwoud en Dennenoord, over adel en armoede, over paling en waardelen, over Mid-, Noord- en Westlaren en Schuilingsoord, over scheepvaart en paardenhandel, over oogsten en dorsen, over essen en marken, over jagers en stropers, over weidevogels en schapen, over zand en turf (maar nauwe-

lijks over jenever en achterdocht: zouden Zuidlaarders dan toch geen echte Drenten zijn?) en over nog veel meer.

Jan Kraak heeft veel gelezen, maar misschien nog meer: zelf gekeken en zelf geluisterd. Zo heeft hij zelf tal van anekdotes en volksverhalen kunnen optekenen, die een kleurrijke afwisseling opleveren, zoals ook de zeer talrijke en vaak verrassende illustraties dat doen.

Omwille van deze bespreking had ik me voorgenomen het boek van voor tot achter door te nemen, maar dat is me niet gelukt. Het is namelijk te aangenaam leesbaar. Je wilt erin beginnen, je slaat het ergens open en voordat je het weet blijf je daar hangen en lees je nog een stukje verder enzovoort. Ook toen ik dacht dat ik bijna alles wel had gehad, kwam ik toch nog geregeld iets nieuws tegen.

Het moge dus geen boek zijn om achter elkaar in één adem uit te lezen (daar is het trouwens ook te dik voor), het is wel een boek om heel vaak en met veel plezier in te grasduinen, voor Zuidlaarders en zeker ook voor niet--

Zuidlaarders, de bevolkingsgroep waartoe ik behoor. Dat komt behalve door de rijke inhoud ook door de vertelwijze. Jan Kraak vertelt puntig, ter zake, en op een plezierige manier persoonlijk. Soms is nostalgie voelbaar, maar hij laat zich er niet door meeslepen. En alles wordt gedragen door zijn kenmerkende, ietwat laconieke, de trouwe lezers van *Natuurlijk Zuidlaren* welbekende stijl, een stijl die je met recht kraakhelder zou kunnen noemen als dat niet zo'n afgrijselijke woordspeling zou opleveren.

Het resultaat is niet een boek uit één stuk, maar wel: een buitengewoon rijke dorpsbiografie, een geschenk voor Zuidlaren en omgeving, een waardevolle toevoeging aan Zuidlarens cultureel erfgoed.

Jan Schlebusch

Jan Kraak: *Het werd stil op de es*
Uitg. Het Drentse Boek 2017
ISBN 978-90-6509-242-7

Ook de in Zuidlaren geboren en opgegroeide schilder Arent Ronda (1922-1986) komt voor in het boek van Jan Kraak. Hier van de hand van Ronda een gezicht op Noordlaren uit 1950. (particulier bezit)